

Թէ բոլորովին մոռացուել էին երբ տասնեւփեց տարւում յառաջ, երբ Անգղիացիք յաղթութեամբ Քարօյ մտան, մի Անգղիացի զօրապետ նշմարել էր Ս. Խաչի նշանն և եկեղեցին մոնելով բաւական տեղեկութիւն էր հաւաքել այդ եկեղեցւոյ և ժողովրդական մասին՝ զոր ժամանակին անգղիական թերթերում հրատարակել տուեց:

3. ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆՔ.— Ընդհանրաց գաղթականութիւն կը սկսի նոր Զուլայու հաստատութեանէն յետ: Երբ Հաճ Արաս հայերին գերի տարաւ ի Պարսկաստան և նրանց Սպահանայ մօտերն հաստատեց, նրա մի նպատակն ևս այն էր որ հայերի պէս մի աշխուրջ և վաճառականութեան հմուտ ու աշխոյժ և աշխատասէր ժողովուրդ՝ իւր երկրի առևտուրն և արհեստներն զարգացնէ. և իրօք հայերն ևս այս նպատակին ծառայեցին, և քիչ միջոցում նոր Զուլայու Հայոց հարստութիւն առասպելական դարձաւ: Ինչպէս վկայ են հոյակապ ապարանքներն և եկեղեցիք, բաղանիք, վանքեր ևլն. որ մինչև ցայժմ կանգուն կը մնան, Հայք սկիզբն Աֆղանստանի ու Բելուչստանի ծանապարհաւ Ընդհաստան մուտք գործեցին և իւրեանց գործունեութեան ասպարէզն մինչև հեռաւոր Եւրոպայի գլխաւոր մայրաքաղաքներն, որպէս Վենետիկ, Լմստրդամ, Գէնովա, Հոլմ ևլն. տարածեցին և ամէն տեղ մեծ անուն ու համբաւ ստացան իւրեանց հրամանութեան և աշխատասիրութեան համար: Վենետիկ Ս. Մարկոսի հրապարակի մէջ գոհարեղէն վաճառելու իրաւունքն միմիայն Ընդհանրաց վաճառականներին շնորհուած էր: մինչդեռ այդ հռչակաւոր հրապարակի վերայ որ և է առևտուր ի սկզբանէ անտի խտիւ արգելուած էր: Մինչև ցայսօր Ս. Մարկոսի եկեղեցւոյ դաւթի սիւների վրայ բազմաթիւ Զուլայեցի և հնդկաստանցի հայ վաճառականաց անուններ փորագրուած կը տեսնուին: Ամէն տեղ ուր որ գաղթել են Ընդհանրաց՝ իւրեանց ազգասիրութիւն և եկեղեցասիրութիւն ցոյց տուած են՝ եկեղեցի, տպագրատուն և ուր կարելի էր՝ դպրոց հաստատելով:

Իսկ Ընդհաստանի մէջ մինչև ներկայ դարու սկիզբներն հայ վաճառականներն առաջին տեղն ունէին, այնպէս որ Անգլիական կառավարութիւն որ սկսած էր արգէն իւր ազգեցութիւն և իշխանութիւն Ընդհաստանի վրայ ամրապնդել՝ պարտաւորուեցաւ. Ընդհանրաց այս բարձր դիրքն ծանաչել՝ տալով նորանց արքունի հրովարտակաւ 2ինաստանի մետաքսեղինաց մեծանորհն, և քաղաքական գէպքերում հայերին իրրև եւրոպացի ծանաչելով՝ եւրոպական իրաւունքներ տալով նորանց զօրս մինչև ցայսօր վայելում են:

Սակայն Ընդհաստանի արդի դրութիւն մի ցաւալի հակապատկեր է ներկայացնում՝ անցելոյն հետ րադգատելով, Հին Ընդհանրաց մեծահարուստ վաճառականաց դաւակունք և թողունք այժմ ըստ մեծի մասին կամ չքաւորութեան մէջ են կամ իւրեանց պատերից մնացած ժառանգութիւնն առանց արդիւնաւորելու՝ մոխում են: Ընեքից միայն Արգարեանց ընկերութիւնն է որ կարողացել է իւր գործն շարունակել մինչև ցայսօր, սակայն յիսուն վաթսուն տարուայ ընթացքում մի այնպիսի զգալի յառաջագիմութիւն չի արել, այլ միայն այդ տան հին անուն և պատիւ կարողացել է մինչ ցարդ պահպանել: Այնպիսի առևտրական ընկերութիւնք որ յիսուն վաթսուն տարուով յառաջ Արգարեանց հետ որ և է կերպիւ րադգատուելու արժանիքն և համարձակութիւնն չունէին, այժմ շատ աւելի բարձր և ճոխ դրութեան մէջ են: Իսկ մնացեալ հին մեծատունների ներկայացուցիչք՝ մի քանի աննշան առևտրականք և արհեստաւորք են, որք հազիւ հազ կարողանում են իւրեանց շուայ ծախքերն հանել, Արգարե և մի նոր սերունդ ևս կայ Ընդհաստանում՝ մեծաւ մասամբ Զուլայուց յետին ժամանակներ գաղթեալներ, որք փոքր ի շատէ առևտուրի և ուրիշ գործերում երևում են: Բայց այլազգեաց րադգատմամբ որ և է կանորութիւն չունին. նորանց ծախսերն օտարազգի մեծատանց հաւատար է, այլ արգիւնքն սորանցից յոյժ պակաս:

ՈՐ ԵՐԻՆԻՆԻ:

ԹՈՐՈՍ ԶԱՎ. Տ. ՆՍԱՆԱԳԵԱՆ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ

Գ Լ Ի Ս Ի Մ .

(Շարունակութիւն)

—Անքան տեսայ որ Աիրօն ասիւրին մէջ է. ցորս դին պատի պէս պատած է.— Օվանէս, ըսքց, ինց կինես, ինձի պարութ չիւլլէ հասուր:

Օվանէսը գնքց օ մեր աղան ձինը հեծեր, փախեր է, տեսայ որ Աիրօն թուրը ցլպղցցց, թուրը փառլափաւ էղաւ, ևս էալ ըս դիուն քասեցի, թուրը փառլաթմիս էրի—, Աիրօ, մի վախիր, Ընխտրը հաւա օ ցորս սուարով (ձիաւորով) տալիս հեծած, ամեքուն թուր մի նետեցի, ցորս ձին էալ պարկեցուցի, մէկ մարդուն էալ գլուր կը յրեցի, տեսայ որ փասան կըսէ.— հա պապամ ոչասզ հա (տեսնամ զձեզ, սիրելի հայր լինեք): Ցի գիտէր օ ևս իմ, ընի գիտէ թէ թուրքեր Ղամբէրն է բռնած, ցըսեր թէ հինգ հոգի թրես ընցուցեր իմ անքան տեսայ օ Օվանէսը կիւլլէն հասոց, ըսքց.— Մի վախէք:

աղբրտանք. դու մըտէր, թագուր մի ասերին կէսն է մնացեր, մեր աղան էալ էլեր թամասս կինէր, իր-կուն գգիք քառսուն օսկի տուեց, ինչ ինքիմ:

Ամեն երկիր որպէս միամտութեան և խորագիտութեան զրուցներ յօրինած և վերագրած է իւր շրջակայ ժողովրդեան միոյն վերայ, այնպէս ևս Չարսանճաղցին խորագիտութեան առանկներն կը յատկացնէ Փերինցուն և միամտութեան առանկն Միւրաբքոյն:

Իբր Միւրաբքին ասած է. — Բիզի օր ըսիմ. մենծ պահքը եկաւ, մի ծոթը գարուն էր, մի ծոթը ա-սուն էր, ըս տարի եկաւ, էրես ցի տուաք, գնըց, էալ ցեկաւ:

Միւրաբքի, որպէս ասացի, եկեղեցի չունին, իրենք արգէն տարածուած են Դէրսիմի մէջ, Հե-ռաւոր դիւղերէ քահանաներ կը գնան նոցա եկեղե-ցական արարողութիւնը կատարելու համար: Միւ-րաբքիներէն մին որպէս թէ Չարսանճաղ եկած պա-տարագ տեսած է, սա կերթայ իւր աղգակցաց կը պատմէ. — Ընան խոր հաեա օր կրճկին կելլին, իրա-բու փեծ (ուս) կը խածնեն. վախեցայ իմ փեծ խած-նեն փէտա առայ, փախայ:

Մի այլ Միւրաբքի կասէ.

— Յէ՞ ըգոր պատտում պատարագ կըսին, ըս մօրուքը իրիք հեղ է տեսեր. քահանայ մի կերթայ Փախ, ճանապարհին վերայ մի Միւրաբքի կը պա-տահի, որ դաւարը կարածէր. — Տէր Բարայ, ո՞ւր կերթըս, կասէ:

— Զատիկ է, կերթըմ, սրբութիւն տի տամ, կըսէ:

— Յէ, տէրտէր, կայնի, բան տի ըսիմ, օր գը-ցիր մեր տունը, մեր աղին սրբութիւն տուր, օր ես ցգամըն, կը ընես ցանաղը, գոցիկ գղալը կը ցգիս մէցը, ես իրիկունը կուգամ, կուտիմ:

Թորիկ բաբարին կրիան ցոյց տուին, ու ասա-ցին. — Ըսի ի՞նչ է. — Ըսի սուրբ է, ասաց Թորիկ բա-բար, բերէք վրան մում շարինք:

Արիայի հօշին (պատեան) մում կը շարեն, կրիան կը վառի, փախնի մարագը կըմտնի՝ մարա-գը կը վառի. — Լսի ի՞նչ է հարցուցին Թորիկ բա-բարին. — Լոս է էջեր, ասաց, արէք ժամ շինենք:

Բուրգ բեկեր որոշած են Միւրաբքոց գողու-թեան առաջն առնելու համար իւրաքանչիւրն մի մի Միւրաբքի վարձել, գող Միւրաբքին գիտէ որ այս ինչ աղայի մօտ ուրիշ Միւրաբքի կայ, չհամար-ձակիր նորա մի ապրանքը գողանալ, երկիւղ կրելով ապագայ թշնամութենէն, որ այլ ևս ներել չկայ, Ղամբէր Փախայ Աուլապի աղային մօտ կը լինէր, աղան զՂամբէր կը յղէ մի այլ աղայի ձին գողա-

նալ, գիշերն կերթայ, կը հանէ. նոյն աղան կիմա-նայ որ ձին Ղամբէր տարած է, հետեւեալ տարին նոյն աղան կը վարձէ զՂամբէր, կառաջարկէ որ իւր ձին ետ դարձնէ. — Աղայ, կասէ, ալժամ քու հաղը կուտեմ, պէտք չէ որ անհաւատարիմ գտնուիմ: Զին գողանալու անցքը Ղամբէր պատմած է. — Բիզի օր ըսիմ, էլայ գացի, դեղ մտայ, սփոխն (շներ) պաշ-լայեցին զօս ինչիւր, աղան պոռաց «Հատար կեցէք» ես ուսուլով պատին սուարը նստայ, սրմինին թոփ-ուան գլխուս վրայ, գէպի երկինք հաեա, սանը առ-ղը էլեր էր, սան աղօթքը ըսի, սրմինին գցին ինքիր տեղը պարկան, գցի տեսայ, ճրագը կը վառի, աղան էալ ցպոխ կը խմէ, ես էալ մի դալտա տեղ քօյոզ, վեար առի՝ ցախմախ դարկի քօյոզիս մէջ, ցպոխ մի քասեցի, Մինաս աղբօր օր ըսիմ, էլայ, գոմու զուռ տասուերկու բալլի ունի, բացի, ներս մտայ, հերի-ֆը ոտքը երկնցուցած էր դռան էսիկին հետ, Թու-րըս ցլպեցուցի, քրդու օտքը գէն քսեցի, քեզի օր ըսիմ, օր արթննար թուրը տի գինէի, ձիու օտաքը տակ քիչէ կապեցի, քասեցի գուրս. Աիրօն հեծու-ցի, ես ձի հեծնալ ցիմ գիտէր. — Աիրօ, բսի, քե-զի տեսնըմ, իմտար գալտի սանա (օգնութիւնը քեզ մնաց), Բուրղը արթուն է եղեր, գիտէ ես Ղամ-բէրն իմ, վախուռ ձէան չէ տուեր, օր էլայ գու-ռը, պօռաց — ձին տարին, էլան դուռը խառնուան իրուր էնիւկով ծիւծիւկով տնով, մարգով: հաեա օ աղան էլաւ, հա բանեցէք, հա, վեմ օ էկաւ, քեզի օր ըսիմ, լսեց Ղամբէրն է տանողը, յետիս ցեկան հաեա օ աղան առեր խղմէթքերը եկաւ, քովուս ընցաւ, գիշեր էր, ընցան, ինձիս ցի տեսան, ես է-լայ ուռի ծառի վրայ, էնոք զցին ու ետ դարձան, ծառի տակ էկան թոփուան, տեսայ օ աղան կրօւ — ձեզիպէս քառսուն օր թէ պէյիմ, մէկ Ղամբէր կը պէյիմ, էնոք զցին, էղայ օր երկու հոգի հանի կայ-նուկ էին, մի թուր դարկի, տեսայ օր լըխ լըխ լըխ ընկան:

1870 թուականներուն Խարբերգու վիճակին մէջ մեծ հռչակ հանեց Ղայա անուն մի Ղղլըաչ, նա չորս անձով և շատ անգամ առանձին սարսա-փելի աւաղակութիւններ կանէր, նա մինչև Սամ-սոն իւր ասպարէզը տարածեց, ինքը Թեղըկանու էր, Թլից, Գառնկերտից մինչև անգամ Խարբերգից սիսաւ տուրք առնել, կառավարութեան պաշտօնեա-ներն անգամ սարսափի մէջ ձգեց, մեր Ղամբարի աղգական Մահմադ ալին որ մահմադական դարձած էր, նա ևս մի գիւղից (Պիշերու) տուրք կառնէր, Ղայան սորա ձեռքից կը խլէ այդ տուրքն, Մահ-մետ Ալին թէև թուրքացած՝ սակայն Միւրաբքի լինելով Ղամբարի աղան Աիրօն կը պնդէ Ղայային ետևից որ սպանէ իւր աղգականը անպատուելուն

Համար. Ղայան Վիրաթի երկիւղից այլևս չկարողացաւ խորհրդով սահմաններու մէջ երևան գալ:

Միրաքցիք Զարսանձագի բէկերուն ևս օգնած են որոնց տասն և հինգ հազար բանակին զինադրած են հնարքով և փախուցած. Իսմայէլ և Նէճիպ բէկերն միմեանց հետ գտնեցան. Իսմայէլ 5000 պատերազմող հաւաքած էր. տասն հազար ևս կառավարութեան կողմից օգնութիւն եկած էր. Նէճիպ սորա զէմ 5000 պատերազմող ունէր. պատերազմի համար վարձած էր Միրաքցի հայ Ղամպարն իւր եղբայրներով:

Այն երեկոյն Ղամպար Բաղնիք գիւղն Նէճիպ բէկի տունն երբ կը հասնի, հետեւեալ գիշերը պատերազմն պիտի սկսէր. Նէճիպ ցոյց կտայ Ղամպարին մի թռչուն, կը հրամայէ որ հրացանով զարնէ—նգուլին (կտուց) տի գինիմ, ասելով՝ հրացանը կարծակէ. կը զարնէ, բէկն ուրախանալով մի ոսկի կը տայ. մի ուսիս ևս կը մորթէ, սորա վերայ կը նախախճեն 5000 պատերազմողք—Ղամպար թող զնայ պատերազմի, կասեն. Նէճիպ կը յուսահատի. Ղամպար իւր հինգ ընկերներով գիւղի ելրեն յարմար վայրեր գետնի մէջ գերեզմաններ կը փորէ. հինգ անձ ևս օգնական կը գտնէ, բէկն ձեռքը ծոցը դրած Ղամպարի մօտ կը գայ.—Գու մի վախիր, բէկ, կասէ, էգոյց դու թամասա կենիս, պիթուն թրես տի անցնիմ, իմ թուրս կէճակի կտոր է. 100 ոսկի տուեցին, ցիմ տուեր:

Ղամպար իւր չորս եղբայրներով և մի ողորմութեամբ քաջութիւնն կը պատմէ.—Էլքը հինգս էայ, ես, Օփանէսը, Մինասը, Եկորը ու մեր Վիրօն, գեղի ցորս զին սաճայաղի կայնաք. Օփանէսին ըսի.—գու կը յորիծիս, ինց ինիմ օ խղճով իս. էաս գողութիւն ցէ, դարկ, մի հայիր, գիտերը լուսնալու երկու սահաթ կար, Օփանէսը ծամիծծի, փեղատ մի առաւ էկաւ. մէկ մէկ գերեզմանի պէս փորեցաք, բէկը ձեռքը ծոցը էկաւ, հանաւ օ խղճութեանքը էկած ցէ, վայ—վայ, ըրրց, հէմալ ձիանու նայ ձեանք էկաւ, սախ—սախ—սախ—սախ, տասներ հինգ հազար մարդ թոփուան, օ տի ծաղկունք գեղը մնան, տեսայ Բասունայ Մահմուտ աղան էկաւ, գլխուս վերդին կայնաւ, պարկայ օ, ինձիս ցի տեսնայ. թուրս կամաց կամաց քսեցի, տեսայ օր Իսմայիլ բէկն ըրրց.—սարուեցէք գեղին ցորս զին. Մահմուտ աղան քսեց օ ընցնի, սեփանին թեթիկը իր թոխանմիս էղայ, կիւլլէն գցեր անցեր Իսմայիլ բէկին ձիուն դպիր էր, էն խտի հետա Օփանէսի սեփանի ձեանք էլաւ, մեր Վիրօն (իւր տղան) թուրը ցլպղցուցէր հա կը զինէ. մի սահաթ քսեցաք, հաղիս, լուսցաւ, թափեցաք կարմիր Վանուց ցորր, հայեաք յետեւիս մարդ գկայ, կանցեցի.—Օփանէս, քեզ տեսնամ, կըսործութան օրն է, ա կէօզինէ տէօնտիկիմ, տեսայ օ Օփանէս թուրը ցլպղցուց, զարկաւ գլուխը կը յորեց ևս էալ վեարդին կը յորեցի, տղաքն էալ թմպէն պաշայիցին զինիլը, ջարդեցաք, պարութիւն կիւլլէն թմաւ.—Վիրօ, ինց կիւնիս, հասիր էկայ տես որ օրուան մեր վրայ ի՞նչ տի ինքի, Բէկն էալ էկաւ տեսաւ օ հանրիք քուկ տերին գլուխը.—հա բարամ օլաորդ, ըրրց, Նէճիպ բէկ ամէն տարի Ղամպարի հացն կը տար, մինչև որ Փերին զայմախամ նստաւ, յորմէ յետոյ չտուեց:

(Եր շարունակուի)

Ս. Հայկունի.

ԱԶԳԱՅԻՆ.

ՔԱՀԱՆԱՅԻ—ՈՒՍՈՒՅԻԶ.

Քահանայութեան վեհ կոչումն երկու մեծ պարտականութիւնների հետ է կապուած, մին՝ զուտ կրօնական-քարոյական եւ միւրը՝ դաստիարակչական, առաջին պարտականութեան մասին խօսքը մի այլ անգամի թողնելով՝ այսօր հարկն ու ժամանակի հոնգամանքները ստիպում են մեզ երկրորդի մասին խօսելու և մեր հոգեւոր հովիւներին մի յորդոր կարգալու:

Քահանայի վեհագոյն տիպարը, մարդկութեան փրկիչը և նրա անմիջական աշակերտները ջահերի պէս լուսաւորում են դժուարին պաշտաման ուղին. քահանայք կարիք չունին վերացական հրամանների և հրահանգների նըրանք պիտի հետեւեն իրենց նախատիպարի և նրա աշակերտների օրինակին: Կենդանի օրինակից աւելի լաւ ուսուցիչ չկայ. մինչ խրատներով ուսուցման ճանապարհն երկար և ամենի համար անցանելի չէ, օրինակով ուսանելու ճանապարհը կարճ է և արգասաւոր:

Մեր փրկիչն ուսուցանում էր իւր կեանքով եւ խօսքով, նոյնը պատուիրեց Դա իւր աշակերտներին: «Գնացէք և ուսուցէք». Դա և իւր աշակերտները կատարեցին այդ այնպիսի յաջողութեամբ, որով մինչև այն ժամանակ ոչ մի վարդապետ և փիլիսոփայ չէր ուսուցել և ոչ մի մանկավարժ ցարդ չէ կարողացել ուսուցանել:

Ի՞նչքան խրատական է մեզ համար սրբազան առաքեալների կեանքը. ի՞նչքան շատ բան կարող ենք մենք ուսանել նրանց առաքելութիւնից: Այդ տգէտ և խղճուկ վարդապետները իրենց աշակերտ դարձրին այն ժամանակուան ամբողջ աշխարհը, տգէտ, խեղճ, ապականութեան մէջ թաղուած հրեայ, ասորի, հայ, պարսիկ, եգիպտացի, հնդկ ժողովրդից սկսած մինչև փարթամ և զիտութիւններով պարծեցող յոյնն և հռովմէացուն, ստրուկին, ազատագրեալին, պատրիկին և կայսերական տան զաւակներին: Եւ ի՞նչպիսի հաստատուն, անսասան և ամենայն ինչ բովանդակող ուսուցումն էր այդ որի դրած հիմունքը ոչ որ չէր կարողանում քանդել: Ապացոյցներ կարիք չկայ դրանցից վեհագոյնը այն անհամար նահատակութիւններն են, որոնցով պարծենում է այսօր եկեղեցին: